

דף נ

שיעור חמש סלעים לפדיון הבן – כתבו פוסקים (לפי השיטה המחמירה), שהוא קרוב ל-100 גרם כסף טהור (כן מובא בשם החזו"א, שהוא שיעור 96 גרם כסף מזוקק. – ע' שעורין של תורה ג; סוף ספר טהרת בת ישראל). הוראה זו מבוססת על חישוב שווי גרם אחד של כסף 40 פרוטות. צא וחשוב: 8 פרוטות יש באיסר, 2 איסרים בפונדיון, 2 פונדיונים במעה, 6 מעות בדינר, 4 דינרים בסלע, הרי לחמש סלעים 3840 פרוטות שהן 96 גרם כסף.

קביעת שיעור הפרוטה הנזכר, מבוססת על קבלת הגאונים שהפרוטה משתערת לפי שווי משקל חצי שעורה כסף, וכמו שפסק הרמב"ם (ריש הל' שקלים). ונקט החזו"א שמשקל השעורה שבכל דור ודור הוא הקובע את ערך הפרוטה, גם אם חלו שינויים בכובד השעורה. (ראה באריכות בחזו"א חו"מ טז, יא-ל ואילך; או"ח לט, ג יג).

ובתחילה חכך החזו"א לשער בשיעור גדול יותר, שאין להתחשב בשעורה שבכל דור. ואולם לבסוף חזר בו כאמור. וזו לשונו באגרת (קצד):

'עוד אנסני לבי שו' שעורות שהוכיר הר"מ היינו על רחבן ולא על צדן, וגם כן כדבר אמת ודאי שאין משאיר אחריו דיון כלל, ואם כה איפוא הייתי נשאר במבוכה באין לי מוצא; אם אמנם שעורים של הר"מ היו כבדים כמעט כפלים משלנו אם כן הרי אנו טועים בכל המשקלות, והייתי שרוי בצער שנעלם ממני סוד הדברים. בין כה וכה נשאלתי למעשה כמה שיעור פדיון הבן, אם אמרתי איני יודע, שואל לי האב ומה יעשה, הייתי מוכרח להשיבו כי בשתי לא"י וארבעים גרוש הוא ודאי יוצא מכל ספק, וכאשר ארכו הימים רבו המחמירין ואין איש זולתי אשם בדבר רק אנכי לבדי.

אחרי שארכו הימים עלתה בדעתי כי משקל הפרוטה חצי שעורה שמסרו לנו הגאונים יסודו בהיות שמשקל הסכמי אי אפשר להשתמר לדורות מפני רב הטלטולים והגלויות והגזרות, ניתן לחכמים לקבוע לדורות את השיעור על פי איזה צמח מן הצמחים, שהצמח הלא הוא נצחי ויהיה ביד הדורות, אף שבצמח עצמו השינויים מצויים בשינוי הזמנים ושינוי האקלים, אין שינויים אלו מפסידים, ששרש השיעור הצמח הזה שקבעו חכמים, והוא קובע שיעור בכל מקום ובכל זמן, וכן כוונת וכשעורה קובעים שיעור בכל זמן, ובלבי שזו כוונת הגאון באוצר הגאונים בעירובין, ולפ"ז נתישב לי דבאמת שיעורים שלנו קטנים במשקלם, ובכל זאת חצי שעורה פרוטה, והמדה שלנו אמת והמשקל אמת. יש כאן צורך להאריך, אבל איני מזדקק רק לפרש ב' השיטות, ואין מקום לויכוחים, כי אני מכיר היטב את שיטת זולתי ומכובדת אלי בכל גודל הכבוד, אבל אי אפשר לי לכבוש מה שלבי אומר לי, ומוכרח אני להגיד השואלים את הנראה לי. עד כאן מלשונו באגרת.

ויש טוענים היות שמחיר מתכת הכסף בעולם ירד פלאים, שלא ביחס וערך לזהב ולכל שאר מצרכים, אפשר שאין מתכת הכסף כיום מודד קובע לשיעור הפרוטה, ואפשר שיש לשער בזהב. (ע' במאמרו של הרי"מ כהן (דומו"צ אנטוורפן) בקובץ 'מוריה' שנה כא, אדר תשנ"ו, עמ' קג. ולפי מה שצייד שם, יש להדר לכתחילה ליתן כשש מאות גרם כסף, שהם (בתקופה הנ"ל) בערך 100 דולר אמריקאי.

ואולם סוגיין דעלמא אינה כן, כי דין התורה נאמר בכסף, ואין לנו לבדות מודד אחר, [אלא שחכמים סמוכים רשאים להוסיף על מטבע השקל שאמרה תורה, וכדלהלן].

ויש מנהגים נוספים בענין, ולפיהם יש לשער חמש סלעים ב-75 או 85 גרם כסף טהור.

ראה ברור תמציתי וסיכומי השיטות, במאמרו של הרב הדר יהודה מרגולין שיחי' בקובץ בית אהרן וישראל' תשנ"ו. וראה בהרחבה רבה בספרים: 'שיעורי תורה' לרא"ח נאה א ג; 'מידות ומשקלות של תורה' להרג"י וייס (ירושלם תשמ"ה); 'מסורת השקל' להרש"ז רייך; 'מדות ושיעורי תורה' להר"ח בניש (ב"ב תשמ"ז).

אמר רבא: סלעים דאורייתא תלתא ותילתא הוי דכתיב עשרים גרה השקל ומתרגמינן עשרין

מעין, ותניא שש מעה כסף דינר... בתר דאסיפו עילוייהו, דתניא... מפשטות לשון הגמרא משמע לכאורה שהשינוי שנעשה בהוספת המטבע היה ביחס שבין סלע לדינר, שבזמן מתן תורה היה השקל (דהיינו 'סלע' בלשון חכמים) שלשה דינרים ושליש, ואחר שהוסיפו שתות עמד השקל על ארבעה דינרים. ואולם יחס דינר-מעה היה קבוע, אחד לששה (וכן מתבאר לכאורה מהירושלמי שבועות רפ"ו).

אך קשה מסברה לומר שיחסי המטבעות היו במספרים שאינם שלמים, כגון שלש ושליש [והלא היה מטבע דינר באותה תקופה, כדמשמע בסמוך מ'כסף' סתם שבתורה, וכן משיטת בית שמאי שאשה מתקדשת בדינר]. ואכן בפרוש רש"י על התורה (ר"פ תשא) ובשו"ת הריב"ש (סו) מפורש שהשינוי שנעשה היה ביחס מעה-דינר, שבזמן משה היה הדינר חמש מעות, והוסיפו שתות והעמידוהו על שש. אבל יחס סלע-דינר היה קבוע לעולם, אחד לארבע. וצריך לפרש לפי זה, 'סילעים דאורייתא תלתא ותילתא' – היינו לפי ערך המטבעות העכשוויים, ולא לפי ערכם בזמן נתינת התורה. וכשאמרו 'ותניא שש מעה כסף דינר' מתפרש לפי המסקנא בתר דאסיפו.

זמנין שאם רצה להוסיף מוסיף... 'נראה דהיינו אם יראו חכמים בזמן מן הזמנים שירד ערך הכסף, או שהעשירו ואין ערך השקלים כלפי האנשים כערכן בזמן מתן תורה, הרי הם רשאים להוסיף ולחשוב משקל השקל יותר מעשרים גרה, אבל אינם רשאים לפחות אם יתיקר הכסף או שיהיו עניים. ומסתבר דאם העשירו והוסיפו וחזרו והענו, דרשאים להפחיתו ולהעמידו על עשרים גרה, שלא הקפיד הכתוב אלא שלא לפחות מעשרים גרה, ולא שלא יפחתוהו לעולם' (חדושים ובאורים ח, כו. וע' חזו"א חו"מ טז, ד).

רב אשי שדר ליה שבסר זוזי לרב אחא בריה דרבינא בפדיון הבן. יש מוכיחים מכאן שניתן לפדות הבן על ידי שליח. ומהריט"א דחה שיש לומר שמדובר בשזיכה לו הפדיון על ידי אחר ובאופן זה ודאי מועיל, כמו שכתב מהרש"ל. ואולם לדעת המחנה-אפרים (זכיה ט לג) אין מועיל לזכות על ידי שליח. ואפשר לדחות שמדובר במכירי כהונה, שבהם עשו את שאינו זוכה כזוכה וכאילו כבר קודם הפדיון זכה בו אותו כהן, ובוהו יש לומר שלדעת הכל מועיל לפדות על ידי שליח (ועיין בש"ך ובט"ז שה סק"א. עפ"י יד דוד).

ש'לח ליה: לישדר ליה מר תילתא (כצ"ל) יתירתא דאיכא עלוייהו. שלח ליה: לשדר לי מר תלתא אחרניא, דאסיפו עליהו. 'יש לעיין מאי דעתיה דרב אשי, וכי לא ידע שיעור פדיון הבן בזמנו?! ואפשר דתלמידו היה ולחדודי עליה עביד, אע"ג דאמר ליה בלשון 'מר', לפעמים קורין כן גם כן לתלמיד היכי דגדול בחכמה. וכן נראה שהרי רבינא אביו תלמיד חבר דרב אשי הוי כדאמר עירובין ס"ג א' נדרים ח' ב' (מתוך חזו"א חו"מ טז, יד).

לכאורה י"ל שרב אשי סבר שכשהוסיפו על השקלים, לא הוסיפו על שיעור פדיון הבן רק נשאר בשיעורו המקורי. ומצינו דעה כזו – ע' במובא בהגהות חק נתן בשם הריטב"א. על לשון 'מר' לתלמיד – ע' כיו"ב בתוס' ערכין ה. ד"ה והא.

עד שמצאו לו מקרא מן התורה שהוא מותר שנאמר ובאו בה פריצים וחללוהו. כן מצינו בכמה מקומות לשון כיוצא בזה כלפי דברי קבלה או מדרש חכמים או הלכה למשה מסיני (ראה במצוין ביוסף דעת מנחות פא.).

אודות ענין חילול הפריצים את קדשי המקדש – ע' במובא בע"ז נב.

(ע"ב) 'כל כסף האמור בתורה סתם – כסף צורי... אלא אי איתמר הכי איתמר: אמר רב יהודה אמר רב אסי: כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי...'. הרמב"ם כותב (טוען ונטען ג; חובל ומזיק ג,י) שמתבע צורי הוא מטבע של כסף נקי, ומטבע של 'מדינה' הוא מטבע שמערבין בו כסף ונחושת ביחס של אחד לשמונה.

באור הענין: ידוע כי צור היא 'רוכלת העמים' (ראה יחזקאל כו). ולכן המטבע ה'צורי' שהיה עובר לסוחר בכל מדינה ומדינה, היה של כסף צרוף, כי ערכו היה מצד המתכת עצמה ולא מחמת הטיבוע שהוטבע בו. וזהו שכתוב שקל כסף עבר לסוחר. לא כן הכסף המקומי שבכל מדינה, ערכו היה מחמת החותם שטבעה בו המלכות שבאותו מקום, ולא היה עובר לסוחר בכל מקום. וזהו פשר שמו: 'כסף מדינה' – היינו, הכסף השימושי שבאותה מדינה.

ובתחילה עלה בדעתנו לפרש דברי רב אסי שכל 'כסף' האמור בתורה, משמעותו כסף נקי, ו'כסף' סתם שאינו קצוב הוא המטבע הפחותה ביותר של 'כסף צורי'. והקשו והוכיחו שגם פרוטה היא בכלל 'כסף' של תורה. עד שעלה במסקנא שלא אמר רב אסי אלא בכסף קצוב, אבל 'כסף' סתם משמעותו המטבע הפחות ביותר, הגם שאינו של כסף (בית ישי 10).

וכן נקט הגרמ"פ (אג"מ יו"ד ח"א קצ ועוד) שמשמעות 'כסף' בתורה היינו מטבע. ויש שיטות נוספות בענין, י"א שהכוונה למתכת כסף, או למטבע-כסף מנימלי, או משמעותו מופשטת ל'ממון'. ע' תמצית השיטות בענין זה ובענין שיעור הפרוטה, במובא ביוסף דעת קדושין ב.

והרי מעשר דכתיב וצרת הכסף בידך ותנן, הפורט סלע (במעות) מעשר שני... והרי הקדש דכתיב ונתן הכסף וקם לו' ואמר שמואל: הקדש שוה מנה שחיללו על שוה פרוטה מחולל...'. במעשר שני שכתוב בו וצרת הכסף, אין מועיל החילול אלא על מטבע, ולכן מקשה, אילו 'כסף' האמור בתורה הוא כסף צורי, לא היה מועיל פדיון מעשר אפילו על פרוטות הרבה בשווי דינר, כי הפרוטה אינה בגדר מטבע שאמרה תורה. [ובזה מתורצת קושית מהריב"ל המובאת במהרש"א בקדושין, שלכן לא תרצו שחילל את המעשר על הרבה פרוטות, כדרך שאמרו בית שמאי 'בדינר ובשוה דינר' – כי במעשר צריכים מטבע דוקא].

ואולם אין הדין כן בהקדש, שם 'שוה כסף ככסף', וודאי יועיל פדיון על הרבה פרוטות, גם אם הפרוטה אינה בגדר 'כסף', שהרי לא גרעה מכל דבר אחר השוה כסף שאינו מטבע. ולכן הקושיא מהקדש בנויה רק על מימרא של שמואל שחילל על שוה 'פרוטה' – אחת בלבד. (עפ"י מהרי"ט ופני יהושע קדושין יא; אגרות משה יו"ד ח"א קצ. וצ"ע בדברי הרשב"א בקדושין).

חנן בישא תקע ליה לההוא גברא. אתא לקמיה דרב הונא, אמר ליה הב ליה פלגא דווא (הות איכא) וזוא מאכא בהדיה דלא נפיק, תקע ליה אחרינא ויהביה ניהליה'. הביאו מעשה זה ללמדנו שיש לו לניזק לקבל אפילו מעות היוצאות על ידי הדחק. ועוד, שהסלע שאמרו – סלע מדינה הוא (עפ"י נמוקי יוסף; הרא"ה ב"ק לו; הגהות ריעב"ץ שם).

וע' בחדושי הרשב"א שם, ומשמע לכאורה מדבריו שאם יכול לחייבו לקבל זוא מכא, גם כשחייב לו חצי זוא, יכול לחייבו לקבל זוא שלם והלה יחזיר לו העודף. וצריך עיון.